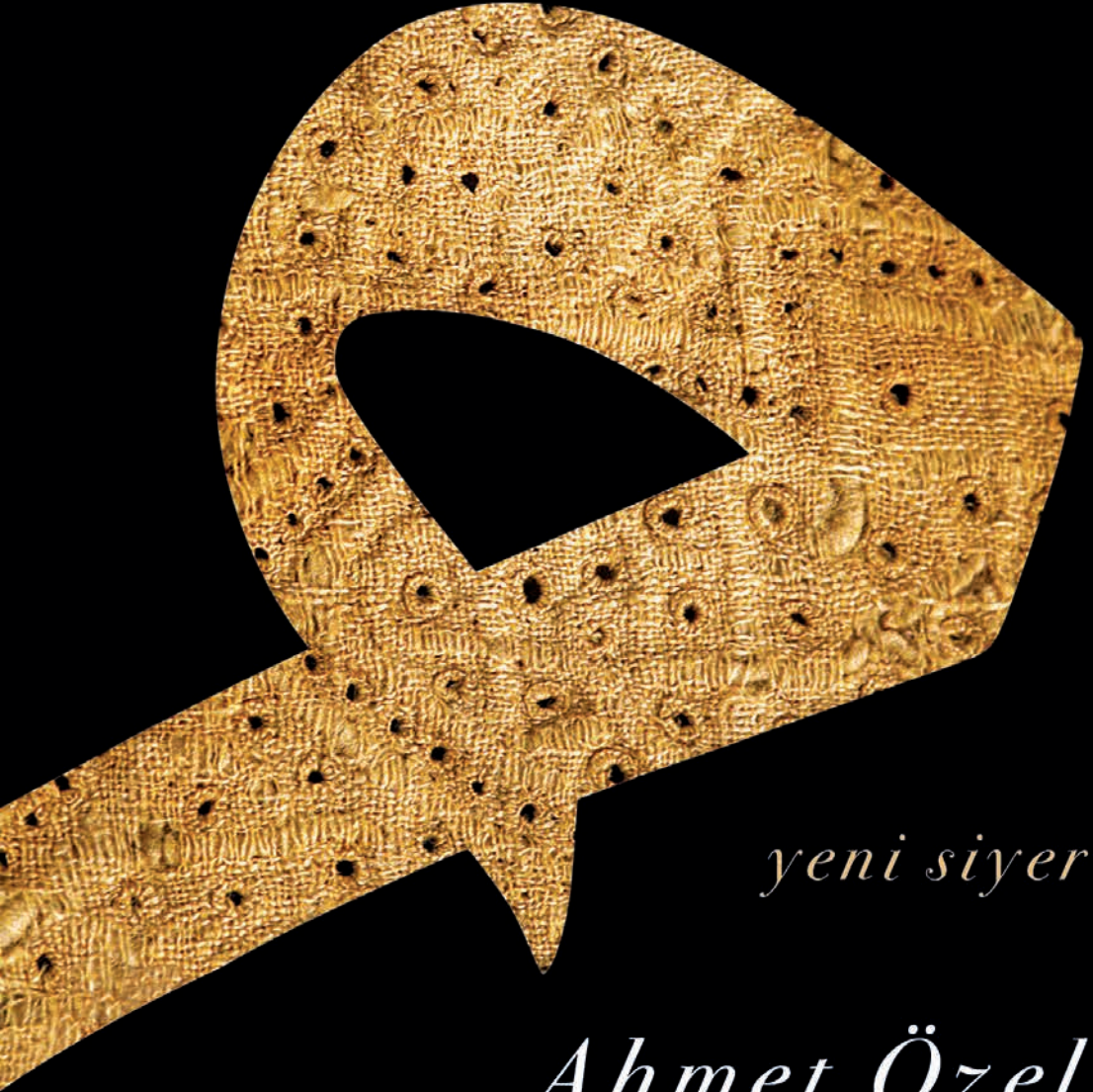

KUTLU HAYATIN İZİNDE

yeni siyer

Ahmet Özel

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

Hamd Allah'a mahsustur; salatüselam son elçisine, aile ve ashabına olsun...

İslâm'da Hz. Peygamber'in (sav) önemi sadece ilahî mesajı insanlığa ulaştırmasında değil, *"Ant olsun ki Allah'ın elçisinde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok ananlar için güzel bir örnek vardır"* (Ahzâb 33/21) mealindeki ayette de ifade edildiği üzere bu mesajda sunulan ideal insan (insan-ı kâmil) modelinin nasıl gerçekleştirileceğini yaşayışıyla bizzat göstermesindedir. O hayatı, düşünce ve davranışlarıyla hem en derin manevî hayatın hem en mükemmel sosyal hayatın ölçüsüdür. Hz. Aişe'ye Allah Resûlü'nün ahlakı sorulduğunda, onun ahlakının bizzat Kur'an olduğunu söylemesi de bu gerçeğe işaret eder. Allah'ın elçisi olma misyonunu sadece ilahî mesajı nakletmekle sınırlı görüp onu bir postacı seviyesinde değerlendiren sığ, kaba ve kör anlayışın aksine, sonuçta bir insan olmasının gereği işleyip ilahî ikazla düzelttiği sınırlı haller bir tarafa, iyi niyetli ve akılselim sahibi herkes onun bütün davranış, karar ve uygulamalarında bu ilahî kılavuzluğun izini ve etkisini görebilir, ilahî eğitimden geçmiş olduğunu fark edebilir.

O karakter, ahlak, arzu ve eğilimleri farklı olan bütün insanlara bir rehber olarak gönderildiğinden onların bütün ferdi ve sosyal ihtiyaç ve sorunlarına cevap verecek, bu konularda kendilerine rehberlik edecek bir ruhi ve fikrî olgunlukla donatılmıştı. Resûlullah'ın bütün bu yetenek ve vasıflarıyla birlikte tabiatüstü özelliği bulunmayan herhangi bir insan gibi yaşadığı, diğerlerince izlenebilecek örnek bir hayat sürdürdüğü şüphesizdir. Aksi halde onun hayatı yukarıda işaret edildiği üzere insanlık için mükemmel bir örnek teşkil edemezdi. Hz. Peygamber'in

insanlık tarihinde siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya koyduğu değerleri bilfiil uygulamayı başardığı bilinen tek peygamber ve lider olması da bu beşerî kılavuzluk ve önderlik misyonunun bir gereğidir.

Bütün arzu ve istekleriyle, tutkuları, korku ve kaygılarıyla, yetenek ve zaaflarıyla diğer insanlar gibi bir insan olarak bazen sabrı tükenmiş, darılmış, öfkelenmiş, unutmuş, yanılmış ve sürçmüştür. Ancak üstün kavrayış, cesaret, disiplin ve kararlılık, af, şefkat ve merhamet, doğruluk, ahde vefa, edep ve haya, nezahet ve nezaket, tevazu ve vakar, tahammül ve sabır, şükür ve kanaat, ikram ve cömertlik, itidal ve hikmet gibi erdemleriyle bütün beşerî davranışlarda altın ölçüyü tutturarak diğer insanlardan ayrılmıştır. Bir kişi ilahî kudretin varlık sahnesinde kendisine bahsettiği imkânlar çerçevesinde insan olmayı ancak bu kadar başarabilir. Bundan ilerisi yoktur ve olmamıştır. O, bu konuda varılabilecek en ileri örnek olup bir mü'min onu izlediği ölçüde Allah'ın muradına uygun bir kul olabilir ve onun sevgisini kazanabilir.

Allah Resûlü'nün (sav) bizzat insanın beşerî konumu/zaafı aşılmadıkça üstesinden gelinemeyecek olan bütün sosyal, siyasal, ekonomik, cinsel istekler arasında denge ve ahengi temsil eden yüce hayatı; bir peygamber, devlet başkanı, lider, kumandan, hâkim, öğretmen, tüccar, aile reisi, baba, komşu, dost ve arkadaş, hatta düşman olarak bütün maddi ve manevi yönleriyle insanlığa örnek davranışları tarihte hiçbir insana nasip olmamış şekilde bütün yönleriyle ve en ince ayrıntısına kadar tespit edilmiş ve bu konuda sayısız eser kaleme alınmıştır.

Bu çalışmanın giriş bölümünde siyer ilminin mahiyeti, kaynakları ve problemleriyle ilgili olarak verilen bilgiler çerçevesinde tarihî süreçte siyer malzemesindeki dönüşüme işaret edilmiş, Hz. Peygamber'in hayatına ilişkin anlatımın zamanla tarihî çerçeveden uzaklaşarak efsanevi bir niteliğe büründüğüne, Batı kültürünün etkisiyle XIX. yüzyıldan itibaren de bu algının giderek aksi yönde değiştiğine dikkat çekilmiştir. Yeni dönemde, klasik tasavvur sınırlı ölçüde bazı çevrelerde sürdürülse de genel olarak kaleme alınan eserlerde Hz. Peygamber'in tarihî kişiliği içinde beşerî vasıfları öne çıkarılmış, yaşadığı toplumu inanç, düşünce ve hayat anlayışı bakımından dönüştüren başarılı bir lider olarak sunulmuştur. Bu çerçevede bazıları geçmişi kendi şartları içinde anlayıp değerlendirmeye çalışmak yerine sınır tanımadan eleştirmiş, bazıları da Hz. Peygamber'in hayatını her türlü olağanüstülükten arındırarak anlatma yoluna girerek onu sıradan bir insan gibi takdim etmeye çalışmıştır. Kendi başına olağanüstü bir durum olarak Hz. Peygamber'in vahiy aldığı kabul edildikten sonra bunu teyit çerçevesinde hayatında bazı olağa-

nüstü durumların zuhuru tümünden reddedilmiş, Kur'an'da diğer peygamberlerin gösterdiği açık şekilde haber verilen bu tür olaylar kendisinden esirgenmiştir.

Bu eserde, Hz. Peygamber'in hayatı çevresinde oluşturulan efsanevi unsurlara bakılmaksızın, klasik kaynaklarda genel kabul gören ve doğru olduğu düşünülen bilgiler çerçevesinde ilahî mesajın tebliğcisi misyonuyla bütün insanlara örnek olarak takdim edilen beşerî şahsiyeti ortaya konulmaya çalışılmış; gerek klasik dönem âlimleri gerekse çağdaş araştırmacılar tarafından zayıf ya da uydurma olduğu ileri sürülen her ayrıntı ve rivayet ile bunlara ilişkin eleştiriler üzerinde -sınırlı bazı durumlar dışında- durulmamıştır. Siyer literatüründe yer alan ve her biri çeşitli makale ve kitaplara konu olan tartışmalı hususların ayrıntılarına girmek, bunlar etrafında dile getirilen iddia ve gerekçeleri değerlendirip bir kanaat ortaya koymak bu çalışmanın sınırlarını aşar.

Kitap boyunca izleneceği üzere, bütün safhalarıyla Hz. Peygamber'in hayatı ve tebliğ ettiği ilahî mesaj doğrultusunda yaşadığı toplumu inanç, düşünce ve yaşayışta dönüştürmesi, insanlık tarihi boyunca hiçbir islahatçının başaramadığı olağanüstü bir başarı olarak tek başına kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu ispat etmeye yeter. Nitekim geçmişte Câhız, Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar gibi âlimler de onun hayatının başlı başına bir mucize olduğunu dile getirmişlerdir. Günlük hayatta düzenli Kur'an okuyan birinin aylarca ve belki yıllarca fark etmediği bir ayeti, bir defasında beyninin kıvrımlarına, kalbinin ve ruhunun derinliklerine elektrik çarpmasına benzer şekilde fark ederek ürpermesi gibi bu ilahî mesajı bize aktaran, onu harfî harfine ruhuna sindiren o yüce insanın hayatını okurken de kişi bazen benzeri bir durumla karşılaşabilir, onun bir davranışı, duruşu ve sözüyle çarpılabilir. "Artık bu kadarı da olmaz; bunu sıradan bir insan düşünemez, söyleyemez, yapamaz!" diyebilir. Onu yakından izleyen ashabın sık sık tanık olduğu bu tür durumlarla karşılaştıkça Allah'ın elçisine olan hayranlığı daha da artar. Okuyucu onun hayatına nüfuz etmeye çalışırken o kendisine nüfuz etmeye başlar, onu derinden etkileyerek sarar, kalbini ve ruhunu aydınlatarak huzura kavuşturur. Ancak hem Kur'an'ın hem onu insanlığa tebliğ eden yüce insanın bereketinden bu şekilde nasip alabilmek için her ikisini de okurken ön yargılardan uzak olmak, son derece samimi bir niyet taşımak gerekir. Aksi halde her ikisi de okuyucuya sırlarını açmaz, kendisini anlamasına imkân vermez (bk. En'am 6/25; İsrâ 17/46; Kehf b18/57; Fussilet 41/44). Buna ihtiyaçları da yoktur. İlahî kitabın ve onu tebliğ eden insanın bir açığını yakalayabilme, bir eksikliğini görebilme niyetini taşıyan kalbi hastalıklı, akıllarını, heva ve heveslerini ilah edinen kimseler bu bereketten nasiplerini alamazlar. Hatta tam aksi olur, fenerin köre fayda vermemesi gibi,

Allah'ın insanlara yollarını gösteren, etrafa aydınlık saçan bir nur olarak nitelediği yüce kitabını (Nisâ 4/174; Mâide 5/15; İbrâhim 14/1; Zümer 39/22), kararmış ruhlarının yansıdığı bir karanlık kaynağı olarak görürler, kalplerindeki hastalık daha da artar, inkâr ve felaketleri daha da derinleşip kökleşir (bk. Bakara 2/10; Tevbe 9/125). Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle kalpleri olup da gerçeği kavrayamayan, gözleri olup da göremeyen ve kulakları olup da duymayan (A'râf 7/179), Allah'ın aydınlıktan mahrum bıraktığı (Nûr 24/40), arzularının ardına düşüp kalpleri Allah'ı anmaktan gafil kılınan (Kehf 17/28) bu tiplerin Hz. Peygamber'e yönelik kasıtlı, yanlış, mesnetsiz ve nezaketsiz eleştirilerine cevap yetiştirme gibi bir çabaya girilmeyen bu eserin çeşitli bölümlerinde söz konusu her iki insan tipinin de birçok örneğine rastlanacaktır.

Hz. Peygamber'in (sav) başarısının tam anlaşılabilmesi için önce ilahî mesajı tebliğ ettiği toplumun yaşadığı coğrafya, sosyal, siyasal ve ekonomik hayatı, inançları, örf ve adetleri, kültürü, çevre ülkelerle ilişkileri konusunda özet bilgilere yer verilmiş, daha sonra hayatı kronolojik olarak anlatılmıştır. Doğru bilgi verme amacına bağlı olarak genelde akademik bir üslup kullanılsa da olayların anlatımında Hz. Peygamber'in bir insan ve Allah'ın elçisi olma özelliğinin birlikte sunumuna çalışılmış, her durumda verdiği mesaja odaklanılmış, mümkün oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

O dönemde bugünkü gibi düzenli ve kayıt altına alınan bir takvimin olmaması sebebiyle Hz. Peygamber dâhil birçok şahsiyetin doğum ve ölüm tarihleri, olayların meydana geliş zamanları konusunda birçok farklı rivayet nakledilmiştir. Esas olarak olayların içeriği ve verdiği mesajlara odaklanılan bu çalışmada, zaruri durumlar dışında tarihlendirmeye ilgili ayrıntılar ve görüş ayrılıkları üzerinde durulmamıştır. Metin içinde çeşitli konulara ilişkin farklı görüşler nakledilirken de görüş sahiplerinin adları nadir durumlarda anılmıştır.

Kitapta geçen coğrafi mekânlar arasındaki uzaklıkların tespitinde klasik kaynaklardaki rivayetler ile çağdaş araştırmalarda verilen bilgiler karşılaştırılarak bazen kesin bazen yaklaşık bir rakam kaydedilmiştir. Yer ve olaylarla ilgili harita ve çizimlerde de duruma göre kesin veya yaklaşık ve tahminî ölçüler kullanılmıştır. Kitapta yer alan havadan ve panoramik fotoğraflar için kıymetli dostum Orhan Durgut'a teşekkür ederim. Diğer fotoğrafların da birkaçı dışında hemen tamamı çeşitli ziyaretler sırasında tarafımdan çekilmiştir.

Üç yıl süren bu çalışmada KURAMER'in elektronik kütüphane programından faydalanılmış, burada kayıtlı eserlerden yüz elli cildi aşkın ana siyer kaynaklarının hepsi baştan sona taranarak bilgi fişleri oluşturulmuş, bu eserler ile aynı şekilde

okunan diğer çağdaş kitap ve makaleler kitabın sonundaki kaynakçada toplu olarak zikredilmiş, metnin yazımı sırasındaki bilgi kontrolleri veya karşılaştırmalar için yapılan taramalarda kısmen faydalanılan çok sayıda İslâm tarihi, siyer, tefsir, hadis kitabı ve şerhleri kaynakçaya alınmamıştır. Metnin uzamaması ve okuma zorluğuna yol açmaması için dipnot kullanılmamış, sadece kitabın çeşitli bölümleri arasındaki ilişkiye işaret eden atıflara yer verilmiştir.

Hakkımızda hayır duaya vesile olmasını umduğumuz bu çalışmanın da bütün gayret ve dikkate rağmen -her çalışma gibi- tam, eksiksiz ve hatasız olduğu söylenemez. İyi niyetli eleştiri ve katkılar için şimdiden şükranlarımı sunarım. Bu vesileyle, kitabı okuyan sevgili gelinimin annesi Fatma Bayram Hanımefendi'ye ve kızım Betül'e öneri ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ahmet Özel

Üsküdar 2024

GİRİŞ

Siyer İlminin Mahiyeti, Önemi, Kaynakları, Bazı Kavram ve Problemleri

Siyer, Megâzî, Sünnet ve Hadis Kavramları ve Birbirleriyle İlişkileri:

Siyer, “yürümek/yürütmek; (söz) yayılmak; (bir hareket tarzını/uygulamayı) izlemek, tâbi olmak” gibi anlamlarda mastar (*seyr/siret/mesire*) ve “hal, durum, davranış, idare, yol, hareket, ahlak ve seciye, hayat hikâyesi” gibi anlamlarda isim olan *siret* kelimesinin çoğul şeklidir.

Megâzî de “istemek, arzu etmek; kastetmek, yönelmek; düşmanla kendi ülkesinde savaşmak için üzerine yürümek” anlamındaki *gazv/gazevân/mağzâ[t]* kökünden “kastedilen, istenilen şey; savaş (*gazv*); savaş yeri; savaşçıların hikâyeleri” gibi anlamlara gelen *mağzâ* kelimesinin çoğuludur. Bunun gibi savaş anlamı taşıyan *gazv* ve *gazâ[t]* (akın, saldırı, düşmanla kendi topraklarında savaş) kelimesinin bir tek savaş ifade eden şekli *gazv'* dir.

Siret ve *siyer* Hz. Peygamber'in (sav) hayatı, onun hayatını konu edinen ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlere; *megâzî* ise kendisinin komuta ettiği seferlerle (*gazve*) bir sahabinin komutasında gerçekleşen seferlerin (seriyye) tarihine ve bu konuda yazılan kitaplara ad olmuş, *siyer* kelimesinin eş anlamlısı halinde hem tek başına hem *siyerle* birlikte (*siyer* ve *megâzî*) kullanılmıştır.

Siyer terimi ayrıca fıkıh kitaplarının devletler hukukuyla ilgili bölüm ve aynı konuya dair müstakil kitaplar karşılığında kullanılmış, bazı müellifler aynı başlık için “*cihâd*” terimini tercih etmiştir. Bu bölümlere veya eserlere “*siyer*” adının verilmesi, Müslüman bir toplumun gayrimüslim toplum ya da bireylerle ilişkilerde

izleyeceği siyasi ve hukuki kuralların, özellikle Hz. Peygamber'in ve onu izleyen dört halifenin bu konudaki hareket tarzından (siret) çıkarılmasıyla ilişkilidir.

Siyer ile iç içe olan bir kavram da sünnettir. *Sünnet*, “iyi veya kötü yeni bir yöntem/ yol ortaya koymak; iyi yönetmek; sağlam/doğru bir yol belirlemek; bir şeyi/işi açıklığa kavuşturmak, tasvir etmek; (dügümü) çözmek” anlamındaki *senn* kökünden türemiş olup “izlenen yol, yöntem; hüküm; tabiat/karakter; örnek alınan uygulama; örf ve gelenek” demektir. Terim olarak, Kur'an'dan sonra dinin ikinci ana bilgi kaynağı olarak Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onayları ile bundan elde edilen ve farz ve vacip gibi bağlayıcılık niteliği taşımayan hükümler anlamındadır. Bir diğer ifade ile, *sünnet*, dinî bilginin kaynağı ve dinî hüküm olarak iki ayrı anlamda kullanılır.

Resûlullah'a uymanın Müslüman için zorunlu olması, Allah'a ve Resûlü'ne imanı (Nisâ 4/136; A'râf 7/158; Fetih 48/9, 23) ve Allah'a ve Resûlü'ne itaati birlikte emreden (Âl-i İmrân 3/32, 132; Nisâ 4/13, 59, 69; Mâide 5/92; Enfâl 8/20), Resûlü'ne itaati Allah'a itaat gibi kabul eden (Nisâ 4/80) ve Allah'ı sevmenin bir gereği sayan (Âl-i İmrân 3/31), Resûlü'ne Kur'an'ı açıklama görevinin verildiğini ifade eden (İbrahim 14/4; Nahl 16/44, 64) ve onun örnekliğine dikkat çeken (Ahzâb 33/21) ayetlere dayanır. Ayrıca Allah'ın Hz. Muhammed ve diğer peygamberlere kitabı ve hikmeti öğrettiği (Bakara 2/231; Âl-i İmrân 3/48; Nisâ 4/54, 113), onların da inananlara bunları öğrettiğini bildiren ayetler (Bakara 2/129, 151; Âl-i İmrân 3/164) dinî bilginin kaynağı olarak Resûlullah'ın rolüne, dolayısıyla sünnete de işaret etmektedir. Bu ayetler yanında Hz. Peygamber'in yaklaşık yirmi üç yıllık peygamberlik dönemi boyunca Kur'an-ı Kerim'in açıklanması mahiyetindeki söz ve davranışları Allah'ın kitabından sonra dinî hükümlerin ikinci kaynağı olarak algılanmış, bütün İslâm mezhepleri bu hususta ittifak etmiş ve sünnet, Kur'an'la aynı seviyede tutulmasa bile onu tamamlayan bir önem ve değerde görülmüştür.

Hz. Peygamber'den nakledilen sünnetin ona aidiyetinin doğruluğunu (sıhhat) tespitite, sünnetin yazılı hale geldiği süreç yani sahabe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn olmak üzere üç kuşaktaki nakil süreci esas alınmıştır. Bu üç nesilde yalan söylemek üzere bir araya gelmeleri aklen tasavvur edilemeyen büyük kitleler tarafından birbirine aktarılan, yani *tevâtür* yoluyla nakledilen sünnetin (*mütevâtir*) kaynağına aidiyeti Kur'an-ı Kerim gibi kesin kabul edilmiştir. Bu durumda olmayan, yani bu üç nesilden birinde rivayet edenlerin sayısı tevâtür seviyesine ulaşmayan ve *haber-i vâhid* (tek kişinin/kişilerin bildirdiği haber) diye adlandırılan hadislerin kaynağına aidiyeti kesinlik değil zan ifade eder. Bu da sağlamlık (sıhhat) açısından *sahih*, *hasen* ve *zayıf* gibi kısımlara ayrılmıştır. Hadis türleri bilgi değeri bakımından değerlendirildiğinde mütevâtirin zorunlu kesin bilgi, haber-i vâhidin ise kesin

olmayan baskın kanaat oluşturduğu kabul edilir. Hanefîler bu ikisinin arasına *meşhur* haber diye bir üçüncü kategori eklemiştir. İlk nesilde tevâtür seviyesinde olmayıp daha sonra yaygınlık kazanan meşhur haber, baskın kanaatin üstünde, fakat kesin zorunlu bilginin altında kalbi ve zihni tatmin eden bir bilgi verir. Mütevâtir sünnetin dini hüküm inşasında kaynak değeri taşıdığında görüş ayrılığı yoktur; meşhur haberler de büyük çoğunluk tarafından bu kapsamda görülmüştür. Haber-i vâhidin dini hüküm koyup koyamayacağı ise tartışma konusudur. İslâm âlimlerinin çoğunluğu, bu tür hadislerin prensip olarak temel inanç esasları dışındaki konularda, Kur'an ve mütevâtir sünnetle çelişmemek kaydıyla müctehidin incelemesinden geçirilmesinden sonra hüküm kaynağı olabileceği kanaatinde dir. Bu yaklaşım, Hz. Peygamber'in otoritesinin sorgulanması değil ona nispet edilen bilginin doğruluk derecesini tespit ile ilgilidir. Dinî hüküm kaynakları sıralamasında teorik olarak sünnet Kur'an'dan sonra gelse de İslâm düşüncesinde, vahiy kaynaklı olmaları bakımından her ikisinin bir bütünlük arz ettiği ve ancak sünnette yer alan bir rivayetin Kur'an'da mevcut bir hükümle fiilen çelişip uzlaştırılmasının mümkün olmadığı durumlarda o rivayetin terk edileceği kabul edilmiştir.

Şer'î kaynak (delil) anlamında sünnet Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onaylarını (takrir), şer'î hüküm anlamında sünnet ise bu kaynaktan kulun fiillerine ilişkin olarak elde edilen, ancak kesin ve bağlayıcı nitelik taşımayan sonuçları, değer yargılarını ifade eder. Kur'an ve sünnette kulların davranışlarına ilişkin hükümler *emir*, *nehîy* (yasak) ve *ibâha* (serbestlik) şeklinde üç kategoriye ayrılır. Emir keskin ve bağlayıcı olması halinde *farz* ve *vacip*, böyle olmaması halinde *mendup* (*müstehap*, *nafile*, *tatavvu*, *adap*) hükmü sabit olur ki bu geniş anlamda *sünneti* ifade eder. Bunların karşıtı olarak yasağın keskin ve bağlayıcı olması halinde *haram* ve *tahrîmen mekruh*, böyle olmaması halinde ise *tenzihen mekruh* sabit olur. Yapı yapmama konusunda kulun serbest bırakıldığı fiiller de *mubah* olarak adlandırılır.

Sünnetin kaynaklık değerinin belirlenmesi bağlamında Hz. Peygamber'in Kur'an'da da ifade edildiği üzere hem bir beşer olduğu hem vahye muhatap bulunduğu dikkate alınıp belirli ayrımlar yapılmıştır. Bazı âlimler Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini, işlenmesi doğru yolu izleme (hüdâ), terk edilmesi sapkınlık (dalâlet) olan ve işlenmesi iyi (hasen) olmakla birlikte terk edilmesinde sakınca bulunmayan sünnet şeklinde iki kısma ayırmış; ilkini "sünnetü'l-hüdâ", ikincisini "sünnetü'z-zevâid" diye adlandırmıştır. Buna göre ezan, kâmet ve cemaatle namaz gibi fiiller birinci türe, Hz. Peygamber'in tebliğ niteliği taşımayan yeme içme, giyim kuşam gibi bir insan olarak ortaya koyduğu davranışları ikinci kısma örnek teşkil eder ve yapılmamasından dolayı dinen kınanma ve azarlanma söz konusu olmaz.

Sünnet ile *hadis* kavramlarının kapsamları konusunda farklı yaklaşımlar bulunmakla ve hadisin sadece Hz. Peygamber'in sözlerini, sünnetin fiil ve onaylarını (takrir), yahut bunların hepsini kapsadığı, hadisin Resûlullah'a nispet edilen söz, fiil ve onayların yazılı metni olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmekle beraber her ikisinin eş anlamlı olarak Resûlullah'ın söz, fiil ve onayları için kullanılması özellikle hadis âlimleri arasında daha çok kabul görmüştür.

Hadisler esas olarak onları nakleden ravilere göre (*müsned, mu'cem*) veya konularına göre (*musannef, câmi, sünen*) düzenlenirken siyere dair eserlerde Hz. Peygamber'in hayatını konu alan bilgiler genel olarak kronolojik bir şekilde sunulmuş, ayrıca onun ahlakını, fiziki ve ruhi niteliklerini ihtiva eden değişik konulara göre tasnifler yapılmıştır. Özellikle konularına göre düzenlenen hadis kaynaklarında rivayetler ilgili başlıklara göre düzenlenip parçalara bölündüğünden bütünlüğü kaybolan bu rivayetlerin siyer malzemesi olarak kullanılmalarında ciddi sıkıntılar çıkabilmektedir.

Siyer ilmi sünnetle olan bu yakın ilişkisi yanında Kur'an'ın anlaşılması ve bu iki ana kaynaktan doğan tefsir, fıkıh ve kelam gibi İslâmî ilimlerin anlaşılmasında da büyük öneme sahiptir. Kur'an'ın doğru şekilde anlaşılması için hitap ettiği ilk toplumun dinî, fikrî, sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını, ayet ve surelerin indiği zamanı, şartları ve ilgili oldukları olay ve sorunları bilmek, Kur'an'da geçen terimler ve kavramlar, olay ve problemler, kişiler ve konular hakkında bilgi sahibi olmak büyük önem taşımaktadır. Bu da ancak Hz. Peygamber'in hayatını, içinde doğup büyüdüğü toplumla birlikte etraflı bir şekilde öğrenmekle mümkündür.

Siyer Kaynakları, Sözlü Malzemenin Derlenmesi ve İlk Çalışmalar:

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in bir insan ve Allah elçisi olarak şahsiyet ve nitelikleri, sahip bulunduğu yetenek ve erdemler, yüklendiği görev ve bunu yerine getirirken ilk günden son güne kadar verdiği olağanüstü zorlu mücadele, Allah'ın elçisi olarak sahip bulunduğu yetki ve otorite, ilahî mesajın muhatabı olan insanların zihniyet ve inançları yüzlerce ayette dile getirilmiş, yer yer verilen ayrıntılarla birlikte Kur'an'ın çizdiği genel çerçevenin içini özellikle ilahî mesajı tebliğ görevini aldıktan sonra ašhap tarafından büyük bir ilgi ve özenle kayda alınmaya çalışılan hayatının çeşitli kesit ve safhaları doldurmuştur. Hz. Peygamber'in siyer ve hadis kaynaklarında yer alan hayat hikâyesi Kur'an'ın sunduğu çerçevenin bir açılımı olup ilahî mesajın hayata yansımaları, uygulanma ve diğer insanlara örnek teşkil etme imkânını göstermektedir. Bu bakımdan Kur'an ve sünnet bir bütün oluş-

turmaktadır. Dolayısıyla Kur'an olmadan sünnet düşünülemediği gibi sünnet olmadan da Kuran'ın tam olarak anlaşılması mümkün değildir. Aynı şekilde hadis ve siyer olmadan tek başına Kur'an'dan hareketle Hz. Peygamber'in tam bir biyografisi, hayat hikâyesi ve insanlara canlı bir örneklik çerçevesi sunulamayacaktır.

Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyeti konusunda Kur'an'dan sonraki esas kaynak olan *hadis* ve *siyer* ilimleri gerek muhtevaları ve gerekse kayda alınarak sonraki kuşaklara aktarılmaları bakımından iç içedir. Ancak kaynağa aidiyetinde şüphe bulunmayan Kur'an'dan farklı olarak siyeri ve hadisleri nakleden veya tasnif ve telif eden kişilerin anlama ve kavrama yetenekleri, ilgi ve öncelikleri, duygu ve düşünceleri, tasavvur ve beklentilerinin bir şekilde rivayetlere yansması bunların sıhhatini etkilediği gibi gerek dinî ve fikrî gerekse siyasi ve diğer bazı sebeplerle çeşitli kişi ve gruplar da kendi görüş ve eylemlerini meşrulaştırmak ve desteklemek amacıyla birçok rivayet uydurmuşlardır. Bu sebeple hadis âlimleri akait ve kelam ile fıkıh ve ahlak gibi dinî ilimlere de dayanak teşkil eden hadislerin kaynağa aidiyetini, kendilerine ulaşan rivayetlerin doğruluğunu araştırmak için rivayet zincirinde (senet) yer alan kişilerin (ravi) güvenilir olup olmadıklarını (adalet) ve naklettikleri bilgiyi doğru kavrayıp kavramadıklarını (zapt) tespit ve ayrıca nakledilen metnin Kur'an ve sünnetin genel kurallarına uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla yöntemler (usul) geliştirmişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'in hayatını anlatan siyer rivayetleri için de söz konusu olup siyer âlimleri aynı zamanda birer hadis âlimiydiler. Ancak konu ve kökenleri aynı olsa da her iki ilmin amaç ve fonksiyonunun bir yerde farklılaşmasına bağlı olarak yaklaşık hicri birinci yüzyılın ortalarından itibaren hadislerin tedvin edilip kitaplarda toplanması sırasında uygulanan tasnif ve telif yöntemleri ile siyere dair rivayetlerin derlenip yazılması sırasında müelliflerin tercihleri farklılık göstermiştir.

Özellikle akait ve kelam ile fıkıh gibi kişinin inanç ve davranış kurallarını belirleyen ilimlere kaynaklık etmesi, bir diğer ifadeyle bu konularda Allah'ın ve Resûlü'nün hükmünü, değer yargısını (emir-yasak, helal-haram) ortaya koyması bakımından hadisler gerek senet gerek metin bakımından daha sıkı bir kontrole tâbi tutulurken Hz. Peygamber'in bir bütün olarak hayatının nakledildiği siyer ve tarih eserlerinde her zaman bu titizlik gösterilerek rivayetler ayıklamaya tâbi tutulmamış, daha çok olayların bütünlüğüne, birbiriyle ilişkisine, kurgusuna ve kendi içinde tutarlılığına odaklanan bu müellifler elde ettikleri malzemeyi derleyip toplayarak sonraki kuşaklara aktarmayı öncelemişlerdir. Bu sebeple bazı hadis bilgileri ilk siyer müelliflerini şiddetle eleştirmişler, birçok durumda naklettikleri rivayetleri muteber görmemişlerdir. İlk siyer müellifleri de naklettikleri bütün rivayetler

karşısında tamamen tarafsız kalmamışlar, birçok durumda kullandıkları çeşitli ifade kalıplarıyla bu bilgilerin sıhhatiyle ilgili kanaatlerini dile getirmişlerdir.

İlk siyer müelliflerinden bir kısmının rivayetleri tenkide tâbi tutmadan, bir ayıklamaya gitmeden nakletmelerinin bir sebebi bu dönemde henüz buna ihtiyaç duymaması ve tenkit yönteminin teşekkül etmiş olmaması, bir diğer sebebi ise kendilerine ulaşan bilgileri ayıklamak suretiyle mevcut malzemeyi azaltmak istememeleri, bunu olduğu gibi aktarmayı bir hizmet olarak düşünmeleridir. Taberî gibi bazı müellifler eserlerinin mukaddimesinde buna açıkça işaret etmişlerdir. Bu durum bir taraftan sahih olan ve olmayan rivayetlerin karışmasına yol açarken bir taraftan da sonraki dönem tarihçilerine geniş bir malzeme sunma imkânı sağlamıştır. Aksi halde bugüne sadece ilk müelliflerin kendi bakış açılarına göre doğru ve uygun kabul ettikleri sınırlı bir malzeme ulaşacak, doğru olduğu halde onlardan bazılarının uygun görmediği rivayetlerden mahrum kalınmış olacaktı. İlk siyer müelliflerinin bu konudaki tavır ve hassasiyetleri gerek ashap gerekse inanmayan çeşitli gruplar tarafından nakledilen ve tamamen Hz. Peygamber'in aleyhine değerlendirilebilecek rivayetleri bile büyük bir güven duygusuyla çekinmeden kaydetmiş olmalarında da açıkça fark edilir. Ancak sonraki siyer müelliflerinin eserlerini telif ederken içinde buldukları dinî ve fikrî ortam, sosyal ve siyasal şartlar çerçevesinde özel hedefler gözeterek peygamber sevgisinde aşırıya gitmek, onu olduğundan fazla yüceltmek, kendi fikrî ve dinî söylemlerine dayanak bulmak, bunları meşrulaştırmak gibi farklı amaçlarla mevcut malzemeyi değiştirmeleri veya yeni eklemeler yapmaları bu bilgilerin sağlıklı bir şekilde ayıklanmasını giderek zorlaştırmıştır. Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak gerçekliğin yerini kurgu almış, Hz. Peygamber de artık örnek alınmaktan çok bir sevgi ve hayranlık odağı haline, tarihin konusu olmaktan çok edebiyat ve sanatın konusu haline getirilmiş, bu kültür etrafında çeşitli edebî türler teşekkül etmiştir.

Hız. Muhammed'in hiçbir insana nasip olmayacak şekilde ayrıntılı olarak ashap tarafından tespit edilen hayat hikâyesi, sözleri ve davranışları sınırlı bir kısmı yazılı olarak ve büyük kısmı önce o günkü gelenek çerçevesinde sözlü olarak nakledilmiş, sonraki bir-iki yüzyıl boyunca yazılı hale getirilerek gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

Hız. Peygamber'in kırk yaşında vahiy almaya başlamasından, ilahî mesajı tebliğle görevlendirilmesinden önceki hayatı, o sırada henüz tanınmış bir şahsiyet olması sebebiyle doğal olarak fazla bilinmemektedir. Aynı durum taraftarlarının ve dolayısıyla hakkındaki bilgileri saklayıp koruyacak kimselerin çok olmadığı peygamberliğinin ilk dönemleri için de söz konusudur. Buna karşılık hayatının Hicret sonrası döneminde olaylar daha detaylı bir şekilde öğrenilmiş ve aktarılmıştır.

Hız. Peygamber'in hayatıyla ilgili rivayetlerin bir kısmı genç sahabiler (İbn Abbas, Abdullah b. Amr b. Âs, Berâ b. Âzib, Sehl b. Ebû Hasme, Alâ b. Hadramî) ve ashabın çocukları (Urve b. Zübeyr b. Avvâm [ö. 94/713]; Ebân b. Osman b. Affân [ö. 105/723]) tarafından yazıya geçirilmiş olsa da hadis külliyyatı gibi çoğu bir yüz yıl sonra tâbiîn nesli (Âsım b. Ömer b. Katâde, Şürahbil b. Sa'd, Abdullah b. Ebû Bekr b. Hazm [ö. 130/747-48]) ve bunların takipçileri (İbn Şihâb ez-Zühri, Musa b. Ukbe, Ma'mer b. Râşid, İbn İshâk [ö. 151/768], Vâkıdı [ö. 207/823], İbn Sa'd [ö. 230/845]) tarafından kaleme alınmıştır.

Ashap yetenekleri, bilgi birikimleri ölçüsünde ve ilgileri doğrultusunda Hız. Peygamber'in hayatından kesitlere yoğunlaşmış, günlük hayat dışında katıldıkları seferler ve savaşlar sırasında tanık oldukları olayları hafızalarına alarak bir sonraki kuşağa (tâbiîn) aktarmışlardır. Bazen bir olay onu görenlerin hafıza, ilgi, beklenti ve yeteneklerine göre farklı şekillerde resmedilebilmiş, kimi olayın bir yönüne kimi diğerine yoğunlaşmış, birinin gördüğünü diğeri fark etmemiştir. Bu durum onlardan aldıkları bilgileri yazıya geçirenler açısından da zorluklar doğurmuş, bazıları öğrendiklerini olduğu gibi aktarırken bazıları bunları birleştirip telif etmeye çalışmış, yer yer ayrıntıları ihmal etmiştir. Ayrıca ilk tanıkların olayın bağlamını bilmelerine karşılık yazılı hale gelen metin giderek bu niteliğini kaybedip bir söze dönüştüğünden anlamada da zorluklar baş göstermiştir.

Siyer Literatürünün Gelişim ve Dönüşümü:

İlk siyer kaynaklarında Hız. Peygamber'in hayatı genel olarak sade, gerçekçi ve abartılardan uzak bir üslup içerisinde takdim edilmekle birlikte az da olsa sonraları teşekkül eden delâilü'n-nübüve, beşâirü'n-nübüvve, a'lâmü'n-nübüvve, şevâhidü'n-nübüvve, hasâis, şemâil, hilye, fezâil, menâkıb, mu'cizât, mevlid, na't, mi'râciye, regâibiyye türü kaynaklarda yer alan tarihi gerçekliği son derece şüpheli olay ve kıssaların, İsrailiyât türü bilgilerin ilk örneklerine rastlanmaktadır. Bunda, Kur'an'da elçinin bir beşer olduğuna dair yapılan ısrarlı vurgulara ve Hız. Peygamber'in "Hristiyanların Meryem'in oğluna yaptıkları gibi siz de bana aşırı (haddi aşan, gerçeğe aykırı) övgülerde bulunmayın! Ben sadece bir kulum; (Benim için) Allah'ın kulu ve elçisi deyin!" ve "Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im; Allah'ın kulu ve elçisiyim. Allah'ın beni koyduğu mevkiin üstüne beni yükseltmenizden hoşlanmıyorum!" sözü gibi çeşitli ikazlarına rağmen, Allah tasavvurları melek, cin, şeytan, kâhin ve büyücü gibi bir aracı varlıklar dizisiyle şekillenmiş Câhiliye geleneği içinde Allah'ın elçisi olacak varlığın bir insan olmasını kabuldeki zorluğun ve dolayısıyla ona mutlaka beşer üstü bir nitelik atfetme eğiliminin bir şekilde etkisi olmalıdır. Daha önce birçok mucize göstermiş bazı peygamberler ile diğeri

birçok tarihî şahsiyet gibi Hz. Peygamber'in sıradan insanlardan farklı biri olduğu düşüncesinin de etkisiyle üretilen bu tür bilgilerin daha çok peygamberlik öncesi dönem veya bu dönemin başlarını kapsaması, hakkında fazla bilgi bulunmayan hayatının bu kesitiyle ilgili boşluğu doldurma çabasıyla da bir şekilde ilişkilidir.

Ebü Cafer et-Taberî (ö. 310/923), Ebü Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî (ö. 458/1066), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Ebü'r-Rebî'el-Kelâî (ö. 634/1237), İbn Seyyidinnâs (ö. 734/1334), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1351), İzzeddin İbn Cemâa (ö. 767/1366), Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), Takıyyüddin el-Makrîzî (ö. 845/1442), Kastallânî (ö. 923/1517), Şemseddin eş-Şâmî (ö. 942/1536), Nüreddin el-Halebî (ö. 1044/1635), Zürkânî (ö. 1122/1710) ve diğer siyer müellifleri ve tarihçiler ilk eserlerde verilen bilgileri derleyip toplayıp daha sistematik bir şekilde takdim etmeye çalışmış, zaman zaman bu tür haberlerin bir kısmını eleştirip reddetmiş, bazen rivayetleri telif ve tevîl etmeye çalışmış, ancak bir taraftan hadis ve siyer literatürü yanında ensâb (soy bilgisi), tabakat (biyografi) ve tarihe dair malzemenin artması ve diğer taraftan da içinde buldukları sosyal ve siyasi şartların, düşünce ve duygu ikliminin etkisiyle, özellikle tasavvuf ve edebiyat çevrelerinde kıssa ve menakıp geleneğinin ilgi görmesine paralel olarak bu rivayetlerin sayısı katlanarak ve çeşitlenerek devam etmiş, İslâm toplumlarının peygamber tasavvurunda da önceleri Hz. Peygamber'e olan sevginin bir tezahürü şeklinde, daha sonra farklı din ve kültürlerle yüzleşmenin bir sonucu olarak Hz. Peygamber'i savunma, diğer dinlerin peygamber ve önderleriyle karşılaştırma çabalarıyla birlikte giderek abartma ve yüceltme, olağanüstü gösterme güdüsü bazı istisnalar dışında giderek ehl-i hadisten fukahaya, Ehl-i Sünnet'ten Şîa'ya ve Mu'tezile'den felsefecilere kadar hemen her kesimde yaygın bir eğilim haline gelmiş, siyerle ilgili hemen her telif türü bir şekilde bu yaklaşımdan nasibini almıştır. Doğumu öncesinden başlayarak vefatına dek, diğer insanlardan farklı olan vücut özelliklerinden karakterine, canlı ve cansız varlıklarla ilişkisine, maddi ve manevi aleme, geçmişe ve geleceğe ilişkin bilgi yeteneğine kadar ne beşerî yönü ne peygamberlik misyonuyla uzlaştırılmayacak anlatımlarla dolu bir portre oluşturulmuştur. Hz. Peygamber'in günlük hayatta aklın tecrübesini aşan bir şekilde manevi alemde haber (vahiy) almış olması onun sıradan insanlardan farklı bir konumda bulunmasını düşündürdüğünden diğer insanlar için normal görülmeyen birçok husus kendisi hakkında rahatlıkla kabul görmüştür. Bu durum geniş halk kitleleri gibi birçok âlim için de çok fark etmemiştir.

Bu dönüşümde genellikle edebiyat ve tasavvuf çevrelerinin rolü öne çıksa da onlara bu malzemeyi büyük ölçüde sağlayan, Hz. Peygamber'i manevi ve ahlaki

özellikleri yanında fiziki nitelikleri bakımından da benzersiz gösteren, onu olağanüstü yeteneklere sahip, ruhani ve maddi, canlı ve cansız varlıklarla rahatlıkla iletişim kurabilen, geçmiş ve gelecek olayları bilen bir kişilik olarak sunan, helal ve haramla ilgili olmayan ahlak ve erdemlere ilişkin rivayetlerin nakli konusunda gerekli titizliği göstermeyen ve bunda sakınca görmeyen bir kısım ulemanın önemli rolü olmuştur. Çeşitli İslâm toplumlarında bu yönde gelişen ve Hz. Peygamber'in tarihi ve örnek kişiliğini ortaya koymak yerine halka peygamber sevgisini aşılarmayı hedef alan menkıbevi ve efsanevi siyer geleneği yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüştür. Aynı durum ideal bir nesil kabul edilen ashap için de söz konusu olup onların da birer beşer olarak zaafı göz ardı edilmiştir.

Batı Etkisi, Yeni Anlayış ve Arayışlar:

XIX. yüzyıldan itibaren Batı'daki akılcı ve pozitivist bilim anlayışı ve Oryantalizm çalışmalarının etkisiyle İslâm dünyasında diğer dinî ilimler yanında siyer geleneğinde de yeni bir dönem başlamıştır. Batı'da bazı istisnalar dışında İslâm'a ve Hz. Peygamber'e yönelik yalan, saptırma ve iftiraya dayalı geleneksel yaklaşım yanında bu yüzyılda Hz. Peygamber'in hayatını ilk kaynaklara dayanarak inceleyen oryantalistlerin söz konusu eserlerdeki bilgilere ilişkin eleştirileri özellikle bunların sıhhati konusunda tartışmalara yol açmış; bu dönemde bazı oryantalistler siyer ve hadis kaynaklarının bütününe yönelik ciddi şüpheler uyandırmaya çalışırken bir kısmı bazı yöntemlerle bu eserlerdeki sağlıklı bilgileri tespitini ve Hz. Peygamber'in güvenilir bir portresini ortaya koymanın mümkün olduğunu dile getirerek orta bir yol izlemiştir.

Bir kısmı Doğu dillerine tercüme edilen bu çalışmalar fazla geçmeden Batı etkisinde düşünce ve hayat tarzları giderek değişmeye başlayan, Batı'daki bilimsel ve teknolojik ilerlemenin sağladığı askeri, siyasi ve ekonomik üstünlük karşısında ıslah, ihya ve tecdit çabaları içine girmiş bulunan Müslüman toplumlarda yankı buldu ve siyer geleneğinde yeni bir dönem başladı. Aralarında birtakım üslup ve yaklaşım farklılıkları bulunsada Hindistan'dan Türkiye ve Mısır'a kadar birçok ilim adamı Hz. Peygamber'in hayatını kıssalar, mucizeler ve menkıbelerden arındırarak Kur'an ile sahih hadis ve siyer malzemesinin ışığında onu tekrar tarihî kimliği içerisinde sunmaya, tebliğci, ahlakçı, ıslahatçı ve mücadeleci kişiliğiyle öne çıkarmaya çalıştı. Bunların yanında bir kısım ilim adamları ve araştırmacılar da oryantalistlerin iddialarına ve onların etkisinde geleneksel rivayetleri tümenden reddedenlere cevap veren çalışmalar, savunmacı veya uzlaştırıcı eserler telif etti. Farklı yaklaşımlar sergileyen bu müellifler arasında da karşılıklı eleştiriler kaleme alındı. Bu süreç devam ederek sıradan okuyucu açısından kuru ve sıkıcı bir üslubun

hâkim olduğu ilmî çalışmalardan bunlara itibar edenlere göre de tarihi gerçekliği örten veya saptıran duygu yüklü edebî-tasavvufî çalışmalara kadar değişik tonlarda eserler bugüne dek yazılageldi.

Hız. Peygamber'in hayatının tamamen mucizelerle örölü anlatımından hareketle içinde bulunduğu toplumu çeyrek yüzyılı bulmayan kısa bir süre içinde dinî, fikrî, sosyal ve siyasi bakımlardan nasıl dönüştürdüğünü anlamak ve anlatmak mümkün değildir. Onun anlaşılması ve anlatılmasında, zihinlerde doğru bir peygamber tasavvurunun oluşmasında Kur'an'ın belirlediği çerçevenin esas alınması, yine bu çerçevede şekillenen, bu ölçü ve esasların pratiğe yansması olan sahih sünnetin de göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Sünneti devre dışı bırakan bir yaklaşımla Kur'an'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılması da mümkün değildir.

Siyere dair rivayetlerin önce sözlü olarak aktarılması ve daha sonra yazıya geçirilmesi bir kısım Batılı ilim adamları ve onların takipçilerince bu malzemenin sıhhati konusunda bir şüphe unsuru olarak görülürken, sırf birileri tarafından kaleme alındıkları için İslâm öncesi muhtelif kültürlere ait bazı kitaplar veya belgelerin sorgulanmaksızın güvenilir kabul edilmesi gözden kaçmamaktadır. Sonraki yüzyıllarda da birçok toplumda bizzat olayları gören veya görenlerden duyan tarihçilerin yazdıkları da şahsi eğilimleri, içinde buldukları sosyal, siyasal, ekonomik şartlar ve yöneticilerle ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirilip sırf yazıya geçirildiği için güvenilir sayılmaz. Bir bilginin yazıya geçmiş olması onun doğru olduğunu, uydurulmadığını göstermeyeceği gibi sözlü olarak nakledilmiş bulunması da tek başına bir eksiklik sayılmamalıdır. Üstelik bu, hafızanın yazıdan daha değerli kabul edildiği, yazıdan faydalanmanın bir zaaf sayıldığı bir toplum söz konusu olduğunda daha da önem kazanır. Ayrıca Hız. Peygamber'in hayatı ile buna dair telif edilen ilk eserler arasındaki zaman dilimi, dünyanın kalan kısmında güvenilir bulunan yazılı tarih ve biyografi kaynaklarının birçoğuna nispetle daha kısadır. Sözlü kültürün hâkim olduğu ve hatta yazıya olumlu bakılmadığı, hafıza zaafı olarak görülüp kınandığı bir toplumda bilginin doğruluğunu tamamen yazılı olup olmamasıyla ilişkilendirmek, o günün insanların hafızasını kitaplara, cep telefonu ve bilgisayar gibi kayıt araçlarına güvenen bugünün insanların zayıf hafızasına kıyaslamak doğru bir tavır olmamalıdır. Hız. Peygamber'in hayatına ilişkin rivayetlerin doğruluğunu test için, özellikle onun dindeki merkezi rolü sebebiyle o zamanın şartları çerçevesinde son derece titiz ölçüler geliştirilmiş olup bugün ulaşılan yeni imkânlarla bunlar daha da takviye edilebilir ve yeni ölçütler eklenebilir.